

NASTAVA SUVREMENE POVIJESTI JUGOISTOČNE EUROPE
Dodatni nastavni materijal

Drugi svjetski rat

Izdavač:

Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi, Solun
Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Zagreb

Za nakladnika: Srđan Dvornik

Urednik hrvatskog izdanja: Krešimir Erdelja

Naslov originala: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials,
The Second World War, Thessaloniki 2005

Prijevod s engleskoga: Đurđa Knežević

Lektura: Jadranka Varošaneć

Korektura: Božica Ciboci

Prijelom: Karmen Ratković

Naklada: 1500 primjeraka

CDRSEE Rapporteur to the Board for the Joint History Project: Costa Carras

Executive Director: Nenad Šebek

Director of Programmes: Corinna Noack-Aetopoulos

Project Co-ordinator: Biljana Meškowska, George Georgoudis

Sponzor hrvatskog izdanja:**Current Copy based on the Original English Edition:**

Sponsors: The United States Department of State, the United States Agency for International Development (USAID), the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe.



Disclaimer: The designations employed and presentation of the material in this book do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the publisher (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe), nor on the part of the sponsors (the US State Department, USAID, the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe). This book contains the views expressed by the authors in their individual capacity and may not necessarily reflect the views of the CDRSEE and the sponsoring agencies.

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)

Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

tel.: +30 2310 960820-1, fax: +30 2310 960822

email: info@cdsee.org, web: www.cdsee.org

ISBN: 978-953-6991-17-4 (IV. čitanka)

ISBN: 978-953-6991-13-6 (cjelina)

NASTAVA SUVREMENE POVIJESTI JUGOISTOČNE EUROPE
Dodatni obrazovni materijal

Čitanka 4
Drugi svjetski rat

uredio: Krešimir Erdelja
urednica cjelokupnog projekta: Christina Koulouri



HHO

Hrvatski helsinški odbor



CDRSEE
Center for Democracy and
Reconciliation in Southeast Europe
w w w . c d s e e . o r g

Zagreb 2007.

Sadržaj

Sadržaj	5
Uvod	13
Kronologija	17
Karta 1: Drugi svjetski rat, 1939. – 1942.....	26
Prvo poglavlje: Politički kontekst	27
I a. Vođe i ideologije	28
I-1. Fitzroy MacLean, Churchillov izaslanik kod partizana, o Titu 1943. godine.....	28
Sl. 1. Josip Broz Tito, vođa partizanskog Narodnooslobodilačkog pokreta, i general Draža Mihailović, zapovjednik “Jugoslavenske vojske u domovini” (četnici).....	29
I-2. Pavelićev fotograf svjedoči o njegovoj osobi 1961. godine.....	29
Sl. 2. Ante Pavelić.....	29
I-3. Opisi Mehmeta Shehua i Envera Hoxhe.....	30
I-4. Engleski špijun o Iuliu Maniu, vođi političke opozicije u Rumunjskoj.....	31
I-5. Metaxasov govor urednicima i izdavačima svih grčkih novina (30. listopada 1940.).....	31
Sl. 3. Lutrijski kupon za prikupljanje novca za obitelji vojnika koji se bore na albanskom bojištu protiv Talijana 1940. - 41.....	32
I-6. Hitlerova zapovijed br. 26 (3. travnja 1941.).....	32
I-7. Ion Antonescu o “židovskom pitanju”.....	33
I-8. Proglas kralja Mihaia građanima njegove zemlje (23. kolovoza 1944.).....	34
I-9. Komunistička ideologija LNÇ – u tumačenju Sejfulle Malshove.....	34
I-10. Letak Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Makedoniju, upućen makedonskom narodu.....	35
I b. Vojske i vojnici	36
I-11. Američki izvještaj o aktivnostima albanskog pokreta otpora.....	36
I-12. Predstavnici saveznika na Balkanu o strategiji gerile u Albaniji.....	36
I-13. Hrvatski vojni izaslanik u Sofiji o situaciji u Makedoniji.....	36
Sl. 4. Zamjena njemačke vojske bugarskom vojskom nakon fašističke okupacije jugoslavenske Makedonije (travanj 1941.).....	37
I-14. Proglas Nacionalne oslobodilačke fronte (EAM) (Komitet Sterea Ellada).....	37
I-15. Proglas Nacionalne demokratske grčke unije (EDES) 1943.....	38
Sl. 5. Fotografija partizana (muškaraca i žena), pripadnika ljevičarskog pokreta otpora u Grčkoj.....	39
I-16. Osnove programa Osvobodilne fronte (OF, Oslobodilačka fronta slovenskog naroda).....	39
I-17. Iz dnevnika partizanskog zapovjednika.....	40

I-18.	Iz zapisnika sa sastanka Draže Mihailovića i predstavnika njemačkog zapovjedništva u Srbiji u selu Divci.....	40
I-19.	Iz naputaka Draže Mihailovića majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću.....	40
Sl. 6.	Srpski plakat	41
I-20.	Suradnja između ustaša i četnika.....	41
I-21.	Početak ustanka u Bosni	42
I-22.	Formiranje SS-ove "Handžar" divizije	42
I-23.	Darko Stuparić piše o formiranju prve partizanske jedinice u blizini Siska (Hrvatska) u lipnju 1941.	43
I-24.	Svjedočenja o viđenju ulaska Nijemaca, Talijana, Bugara i partizana u Ohrid tijekom Drugoga svjetskog rata	43
Sl. 7.	Bosanski muslimani u ustaškim jedinicama.....	44
I-25.	Iskaz jednog djeteta o suparništvu političkih grupa u Albaniji.....	45
I-26.	Okružno pismo Središnjeg vijeća LNÇ-a svim regionalnim komitetima u Albaniji (9. rujna 1943.).....	45
I c.	Odnosi s dvjema koalicijama i sa susjednim zemljama	46
I-27.	Novinski izvještaj o vojnom puču u Jugoslaviji.....	46
I-28.	Izvještaj vrhovnog rabina Jugoslavije o događajima u Jugoslaviji od kraja ožujka do kraja lipnja 1941.	46
Sl. 8.	Masovne demonstracije protiv sila Osovine u Beogradu 27. ožujka 1941.....	47
I-29.	Iz sjećanja Konstantina Katsarova, poznatog bugarskog odvjetnika, o prvoj godini Drugoga svjetskog rata.....	47
I-30.	Poznati bugarski novinar Danail Krapčev o optužbi da Bugarska ne pruža otpor njemačkoj vojsci.....	47
I-31.	Danail Krapčev komentira brzu pobjedu Njemačke nad Jugoslavijom u travnju 1941.	48
Sl. 9.	Rumunjske novine: kralj Mihail, general Antonescu, Mussolini, Hitler (1941.).....	48
Sl. 10.	Rumunjske novine: kralj Mihail i generalisimus Staljin (1945.).....	48
I-32.	Izvadak iz Memoara (18. listopada 1941.) ondašnjeg premijera Emmanouila Tsouderosa u službenoj vladi Grčke u Kairu – upućeno Britancima	49
I-33.	Poruka britanskog Ministarstva vanjskih poslova britanskom ministru u Kairu 14. kolovoza 1944.....	49
I-34.	Brigadni general Myers procjenjuje utjecaj grčkog otpora nacistima na sveukupan tijek rata	50
Sl. 11.	Fotografija iz rumunjskih novina: prijateljstvo između rumunjske vojske i Crvene armije – časnici na bojištu.....	50
I-35.	Postupanje s engleskim zarobljenicima u Rumunjskoj (1944.).....	50
I-36.	Iz zapisnika o razgovoru između J. B. Tita i W. Churchilla u Napulju 12. kolovoza 1944.....	51
I-37.	Zapovied talijanskog kralja Vittoria Emanuelea III. od 3. svibnja 1941. o aneksiji Ljubljanske provincije Italiji	51
I-38.	Anegdota Ivana Venedikova, poznatog bugarskog arheologa, o njegovim odnosima s Nijemcima u Makedoniji.....	52

531 d.	Vjerske organizacije	53
I-39.	Poslanica nadbiskupa Janjine (Ioannina, Grčka) svim kršćanima pod njegovom nadležnošću (10. rujna 1943.).....	53
I-40.	Pismo nadbiskupa Damaskina i drugih uglednih Grka Güntheru von Altenburgu, njemačkom veleposlaniku u Grčkoj.....	53
I-41.	Katolička crkva Albanije o talijanskoj invaziji na Albaniju.....	54
I-42.	Sarajevski muslimani o situaciji u Bosni i Hercegovini	55
I-43.	Islamsko svećenstvo i formiranje muslimanskih SS–divizija 1943.....	55
I-44.	Govor rumunjskog patrijarha Nikodima, održan na Pravnom fakultetu u Bukureštu 1942.	55
I-45.	Članak iz novina: <i>Sestrinske crkve. Velike perspektive pravoslavlja</i> Mihaia Burlacua.....	56
I-46.	Uhićenje patrijarha Gavrila od Gestapoa u samostanu Ostrog, 23. travnja 1941.....	56
I-47.	Stepinčev poziv katoličkom svećenstvu da podrži NDH, 28. travnja 1941.....	57
I-48.	Stepinčevo pismo Paveliću od 14. svibnja 1941.....	58
I-49.	Otac Zlatko Svirić o prelasku pravoslavnih Srba na katoličanstvo	58
Drugo poglavlje: Život u vrijeme rata		60
II a.	Siromaštvo, nesigurnost	61
II-1.	Ograničavanje potrošnje kruha u Rumunjskoj tijekom rata (1942.).....	61
II-2.	Ograničavanje potrošnje kruha u Rumunjskoj tijekom rata (1944.)	61
SI. 12.	Ograničavanje potrošnje kruha u Istanbulu	61
II-3.	Grčki seljak opisuje talijanske okupatore	61
II-4.	Ivan D. Stančov, bugarski diplomat, o životu svoje obitelji za vrijeme rata	62
II-5.	Američki generalni konzul u Istanbulu o bugarskome javnom mnijenju, rujna 1942.	62
SI. 13.	Redovi pred trgovinom u Ljubljani za vrijeme rata.....	62
SI. 14.	Red za meso u Zagrebu.....	63
II-6.	Tražimo sramne trake za crnoburzijance (iz srbijanskih novina)	63
SI. 15.	Turska karikatura.....	63
II-7.	Gradsko stanovništvo prodaje praktički sve za što je moglo naći kupca.....	64
II-8.	Nesigurnost civilnoga života tijekom rata u Albaniji	64
II-9.	Građani Beograda uzgajaju povrće.....	64
SI. 16.	Žrtve gladi u Grčkoj za vrijeme tragične zime 1941./42.	65
II-10.	Faik Okte o turskom porezu na kapital.....	65
II-11.	Priča koja se proširila među ljudima u vrijeme skupljanja poreza na bogatstvo u Turskoj.....	65
II b.	Civili	67
II-12.	Prijetnja njemačkih vlasti Beograđanima.....	67
SI. 17.	Njemački promidžbeni plakat.....	67
II-13.	Rad u Rumunjskoj u vrijeme rata	67
II-14.	Izveštaj tajne policije o nezadovoljstvu uvjetima života u Rumunjskoj tijekom rata	68
SI. 18.	Vježbe civilne zaštite na Bajazidovu trgu u Istanbulu	68

II-15.	Vojni izaslanik Nezavisne Države Hrvatske u Sofiji izvješćuje o situaciji u Vardarskoj Makedoniji pod bugarskom vlašću	69
II-16.	Situacija 1941. godine – prema viđenju Oblasnog komiteta Jugoslavenske komunističke partije za Makedoniju	69
II-17.	Emil Sattolo o svoj ljubavi prema djevojci iz susjedstva	69
II c.	Život vojnika	70
II-18.	Odyseas Elytis, dobitnik Nobelove nagrade za književnost (1979.), opisuje iskustvo grčkog vojnika na albanskoj fronti	70
SI. 19.	Litografija koja predstavlja starog ratnika iz bitke kraj Maratona, borca iz grčkog rata za neovisnost 1821. i "evzonea" (modernog grčkog borca)	71
II-19.	Prvi dani Ivana Šibla u partizanima	71
II-20.	Ivan Šibl o partizankama	71
II-21.	Žene u selima Grevene (Grčka) zahtijevaju više poštovanja i veće sudjelovanje u javnim poslovima nakon što su sudjelovale u pokretu otpora	72
II-22.	Mlada partizanka – pjesma nepoznata makedonskog autora	72
SI. 20.	<i>Heroine iz 1940.</i>	73
SI. 21.	Partizanske novine: <i>Džepne novine čete za vezu, Zadar (Hrvatska), 1944.</i>	73
II-23.	Izdržljivost partizana	73
II-24.	Denčo Znepolski, čuveni bugarski gerilski zapovjednik o odnosima između žena i muškaraca u skupini	74
II-25.	Borbe na okuci Dona – Staljingrad	74
II-26.	Neagu Djuvara, povjesničar i profesionalni diplomat, sjeća se razdoblja kada je sudjelovao u borbama na Istočnom bojištu	75
SI. 22.	<i>Oni koji su pjevali ratu</i>	75
II-27.	Poteškoće boraca u prilagodbi civilnom životu	76
SI. 23.	Kolaž novina jugoslavenskih makedonskih vojnih postrojbi iz 1944.	76
II-28.	Zdravko Lazarić o strašnoj zabuni	76
II d.	Kultura i obrazovanje	77
II-29.	Preporuke Školskog inspektorata bitolskog okruga za učitelje	77
SI. 24.	"Partizanska škola"	77
II-30.	Statut "Klimenta Ohridskog", središnjeg kulturnog kluba u Makedoniji	78
II-31.	Antonescuova vlada promiče kult heroja	78
II-32.	Izvadak iz udžbenika za osnovno obrazovanje koji je objavila Nacionalna oslobodilačka fronta (predvođena komunistima) u oslobođenim dijelovima Grčke	79
II-33.	Američki generalni konzul u Istanbulu o promidžbi u bugarskim školama	79
SI. 25.	Ilija Beškov: <i>Bez životnog prostora, 1942.</i>	80
SI. 26.	Rumunjska novinska fotografija: članak o ženskoj modi (1942.)	81
SI. 27.	Prizor iz filma <i>Nevinost bez zaštite</i> Dragoljuba Aleksića	81
II-34.	Rumunjska uredba za reguliranje obrazovanja Židova (11. listopada 1940.)	81
II-35.	Promjene u školskim programima u Albaniji u vrijeme talijanske okupacije	82

SI. 28.	Najava filmskog programa u beogradskim kinima sredinom rujna 1942.	82
SI. 29.	Djeca ulaze u osnovnu školu "Hasan Prishtina"	83
II-36.	Život u kampu za mladež "Italo Balbo" koje su fašisti organizirali u Albaniji	83
SI. 30.	Nacionalna nogometna vrsta Nezavisne Države Hrvatske.....	83
SI. 31.	Rumunjske novine izvještavaju o nogometnoj utakmici između Rumunjske i Hrvatske 1942. godine	84
II-37.	Ministarstvo nacionalnog obrazovanja Rumunjske zabranjuje geografske karte koje podsjećaju ljude na sovjetsku invaziju 1940. godine	84
II-38.	Pavelićev jezični purizam	85
Treće poglavlje: Užasi rata		86
III a. Bojišnica		87
III-1.	Ratno pravo albanskih partizana	87
III-2.	Kako su albanski nacionalisti tretirali zarobljenike	87
SI. 32.	Četvrta partizanska divizija u crnogorskim planinama 1944. godine	87
SI 33.	Rumunjski vojnici na devama u kavkaskim bitkama.....	88
III b. Okrutnosti		88
III-3.	Proglas njemačkoga vojnog zapovjednika u Grčkoj (1943.) upućen Grcima	88
III-4.	Njemački pamflet (listopad 1943.) nakon prvog vala masovnih odmazda u Grčkoj.....	88
III-5.	Hitlerova zapovijed u vezi s ponašanjem vojske na okupiranim teritorijima u jugoistočnoj Europi.....	89
SI. 34.	Odmazda njemačke vojske u Grčkoj: fotografija masovnih pogubljenja u Agriniju 1943.....	89
III-6.	Njemački zločini u vrijeme okupacije Albanije (srpanj 1943.)	89
III-7.	Talijanska zvjerstva u Sloveniji.....	90
SI. 35.	Fotografije spaljenih ili uništenih sela (osvete)	90
III-8.	Dio iz intervjua s Cvetom Kobalom	91
SI. 36.	Naslovnica brošure o Mauthausenu	91
III-9.	Pismo Hitleru	91
III-10.	Njemačke mjere protiv ustanka u Srbiji.....	92
III-11.	Masakr civilnih talaca u Kragujevcu	93
III-12.	Partizanski izvještaj o talijansko-četničkim djelovanjima na području Like u ljeto i jesen 1942.	93
III-13.	Užasi u ustaškim zatvorima u Sarajevu.....	94
SI. 37.	Fotografija beogradskoga glavnog gradskog trga, 17. kolovoza 1941.	94
III-14.	Izvještaj rumunjske policije o položaju Roma deportiranih u Transnistriju.....	95
III-15.	Život u koncentracijskom logoru Stara Gradiška (dio logorskog kompleksa Jasenovac).....	95
SI. 38.	Plakat s imenima mrtvih talaca u njemačkoj okupacijskoj zoni u Sloveniji	96
III-16.	Pismo obitelji iz koncentracijskog logora Stara Gradiška.....	96
III-17.	Ustaški vojnik opisuje svoje okrutnosti.....	96
III-18.	Partizanski zločini u Bleiburgu.....	97

III-19.	Tito o partizanskim zločinima u svibnju 1945,	98
Sl. 39.	Žrtve, Vladimir Filakovac, ulje na platnu, Zagreb 1943.	98
III c. Holokaust	98
III-20.	Iz bugarskog Zakona o zaštiti nacije.....	98
III-21.	Bugarski zastupnici prosvjeduju protiv odvođenja Židova.....	99
III-22.	Zapovijed Vojnog zapovjedništva, Beograd.....	100
III-23.	Ion Antonescu osuđuje pogrom u Iașiju	100
Sl. 40.	Turska karikatura.....	101
Sl. 41.	Turska karikatura.....	101
III-24.	Koncentracijski logor Sajmište, Beograd.....	102
Sl. 42.	Nepoznata djevojčica čeka na deportaciju blizu Celja u Sloveniji	102
III-25.	Patnje mlade Židovke iz Sarajeva	102
III-26.	Protužidovske mjere u Grčkoj	103
III-27.	Dio iz uspomena jednog grčkog Židova iz Soluna (1941. – 1943.)	104
Sl. 43.	Koncentracijski logor Banjica u Beogradu	105
Sl. 44.	Koncentracijski logor Uštica (dio logorskog kompleksa Jasenovac), 1942.	105
III-28.	Pismo Rozalije Kramer Pavelićevu uredu 20. listopada 1941.....	105
Sl. 45.	Naslovnica kataloga protužidovske izložbe u Zagrebu 1942.....	106
Četvrto poglavlje: Ljudska solidarnost		107
IV-1.	Razgovor između partizana i ustaše	108
Sl. 46.	Plakat iz rumunjskih novina: Spasite siročad	108
IV-2.	Proslava imendana u koncentracijskom logoru	109
IV-3.	Pismo intelektualaca upućeno I. Antonescuu (travnja 1944.).....	110
IV-4.	Izvadak iz pisma predsjednika vlade Grčke (7. listopada 1943.) njemačkim vlastima	110
IV-5.	George Enescu pokušava zaštititi Rome	111
IV-6.	Memorandum skupine bugarskih brijača i frizera upućen ministrima – u vezi sa Zakonom o zaštiti nacije	111
IV-7.	Turska pomoć i potpora Grčkoj	111
IV-8.	Turski veleposlanik spašava turske Židove u Marseilleu, u Francuskoj.....	112
IV-9.	Iz dnevnika bugarskog vojnika u Zapadnoj Trakiji	113
IV-10.	Odnosi između rumunjskih vojnika, ruskih ratnih zarobljenika i bugarske zajednice u Rumunjskoj u vrijeme Drugoga svjetskog rata	114
IV-11.	Grčki Židov opisuje kako su pravoslavni Grci pomagali njegovoj obitelji	114
IV-12.	Rumunjski službenik humano postupa sa Židovima	114
IV-13.	Njemački časnik spašava bugarskog diplomata od Gestapoa u Bugarskoj.....	115
Sl. 48.	Tajna partizanska bolnica “Franja” pokraj Cerkna u Sloveniji	116
IV-14.	Alfonz Baron, povjerenik tvornice bombona i čokolade “Union”, Ravnateljstvu ustaškog redarstva 9. srpnja 1941.....	116

SI. 47.	Turski Židovi stoje ispred turskog konzulata u Parizu 1943. godine, kako bi dobili putovnice i vize da bi se mogli vratiti u Tursku	116
SI. 49.	Pismo jednoga anonimnog Beograđanina njemačkom vojnom zapovjedniku u Srbiji	117
Peto poglavlje: Posljedice		118
V a.	Ratni gubici, žrtve rata	119
V-1.	Enver Hoxha na mirovnoj konferenciji u Parizu o žrtvama i materijalnoj šteti u Albaniji	119
SI. 50.	17. studenoga 1944.	119
Tablice	1. Broj ubijenih u Jugoslaviji – prema nacionalnoj pripadnosti.....	119
	2. Grčki gubici za vrijeme Drugoga svjetskog rata.....	120
	3. Gubici grčke trgovačke flote za vrijeme Drugoga svjetskog rata.....	120
V b.	Migracije za vrijeme i poslije rata.....	121
V-2.	Njemački izvještaj o masovnom protjerivanju Slovenaca	121
V-3.	Izvještaj visokog predstavnika za Ljubljansku provinciju, od 24. kolovoza 1942., o programu aktivnosti u regiji	121
SI. 51.	Izbjeglice iz Bosne u Srbiji 1941.	122
V-4.	Progon njemačke manjine u Rumunjskoj poslije rata	122
V-5.	Winston Churchill o deportaciji rumunjskih građana njemačkog podrijetla u Rusiju	123
SI. 52.	Povratak slovenskih domobrana u lipnju 1945.....	123
V c.	Promjene političkog sustava.....	124
V-6.	Churchillova ponuda za sporazum o “postocima”	124
SI. 53.	Atenjani slave dolazak britanske vojske poslije oslobođenja	124
V-7.	Jačanje vlasti Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini	124
V-8.	Odlazak ustaša i dolazak partizana u Zagreb.....	125
SI. 54.	Partizani ulaze u Zagreb 8. svibnja 1945.	125
SI. 55.	Skup na Trgu bana Jelačića u svibnju 1945., nakon što su partizani preuzeli vlast.....	125
V-9.	Fragment iz izvještaja o sastanku Bugarske radničke partije (komunista), na kojem su osporene presude članovima bivšeg režima	126
V-10.	Izvaci iz izvještaja ministra pravosuđa o broju ljudi koje je osudio Narodni sud Bugarske	126
V-11.	Britanski memorandum u vezi sa suđenjima i izvršenjima presuda protiv takozvanih ratnih zločinaca u oslobođenim i satelitskim zemljama.....	126
SI. 56.	Topao doček vojnih, političkih i državnih vođa jugoslavenske Makedonije u oslobođenom Skopju (13. studenoga 1944.)	127
V-12.	Invazija Crvene armije na Bugarsku i preuzimanje vlasti od Domovinske fronte.....	127
SI. 57.	Beograđani pozdravljaju bugarsku vojsku	127
Šesto poglavlje: Sjećanje na rat.....		129
VI-1.	Intervju s Jožetom Požarom (rođenim 1932. u Sloveniji), siročetom Drugoga svjetskog rata	130
VI-2.	Izvadak iz polubiografskog romana Fikreta Demiraga	130

VI-3.	Bugarski partizanski zapovjednik Denčo Znepolski o prekrajanju povijesti pokreta otpora u godinama nakon Drugoga svjetskog rata	130
SI. 58.	Fresko-kompozicija Borka Lazeskog	131
SI. 59.	Scena iz filma <i>Užička republika</i>	131
VI-4.	General Ctin Sănătescu o suprotnosti između "javnih" informacija i realnosti na bojištu.....	131
SI. 60.	Đorđe Andrejević Kun (1904. – 1964.), <i>Strijeljanje</i> , 1943.....	132
VI-5.	Anđelka Martić u pripovijetki <i>Susret</i> opisuje kako dječak traži svojega oca partizana.....	132
VI-6.	Bjeganac – pjesma lakovosa Kambanelisa	133
VI-7.	Evelyn Waugh opisuje partizanski napad (iz zadnjeg dijela njegove ratne trilogije <i>Sword of Honour</i>).....	133
SI. 61.	Plakat grčkog filma <i>Izdaja</i> , 1964.....	134
SI. 62.	Plakat grčkog filma <i>Što si radio u ratu, Thanassis?</i> , 1971.....	134
VI-8.	Izvadak iz prvog romana Dobrice Ćosića <i>Daleko je sunce</i>	135
SI. 63.	Slika Fatmira Haxiua prikazuje epizodu s bojišta u Drugome svjetskom ratu.....	136
SI. 64.	Slika Guri Madhija pokazuje partizanski napad na njemačku vojnu postrojbu	136
VI-9.	Opis događaja iz perspektive vojnika – Marin Preda.....	136
SI. 65.	Prizor iz komičnog stripa <i>Balkan ekspres</i> Branislava Kerca i Branka Plavšića, na temelju scenarija Gordana Mihića	137
VI-10.	Izvaci iz romana <i>Duhan</i> Dimitra Dimova.....	138
VI-11.	Ciparski Turčin Kemal Recep Susuzlu govori o svojim zatvoreničkim danima koje je proveo s vođom ciparskih Grka Glafkosom Cleridesom.....	138
SI. 66.	Scena iz albanskoga filma <i>Kad zora zarudi</i>	139
Tablica:	<i>Državni praznici povezani s Drugim svjetskim ratom</i>	140
Karta 2:	Jugoistočna Europa nakon Drugoga svjetskog rata	141
Bibliografija	143

Prema riječima povjesničara Marka Mazowera "za razvoj Europe u dvadesetom stoljeću nijedno iskustvo nije bilo toliko ključno [koliko je to bilo iskustvo Drugog svjetskog rata]... bila je to bitka za društvenu i političku budućnost samog kontinenta... Ne možemo se nadati da ćemo razumjeti potonji tijek europske povijesti ako se ne posvetimo tom enormnom preokretu i ne pokušamo ustanoviti njegove društvene i političke posljedice. Godine nacističke okupacije, iza kojih je slijedio kaos neposrednog poslijeratnog razdoblja, pokidale su veze među ljudima, uništile domove i zajednice, i u mnogo slučajeva razorile same temelje društva."

Iako povjesničari, kada propituju što je dovelo do Drugoga svjetskog rata, uzimaju u obzir niz čimbenika – naime da su poslije Prvoga svjetskog rata narodi poraženih zemalja smatrali da se pobjednici prema njima odnose nepravedno; da su demokracije u mnogim europskim zemljama bile krhke; te da je međunarodna ekonomska kriza iz tridesetih godina predstavljala težak udarac za kontinent – gotovo se svi povjesničari slažu da glavni uzrok Drugoga svjetskog rata leži u agresivnoj imperijalističkoj politici nacističke Njemačke, fašističke Italije i Japana.

Fokus ove čitanke i zbirke povijesnih izvora odabran je na temelju geografski definiranih parametara i ograničen je na regiju jugoistočne Europe. Za razliku od Mussolinija, u čijim je planovima o širenju talijanskog imperija područje Balkana bilo neizostavni, ako ne i ključni dio (Talijanska vojska okupirala je Albaniju 1939., a Grčku potkraj 1940.), ta regija nije zauzimala visoko mjesto na Hitlerovu popisu prioriteta, bar ne kada je riječ o potencijalnom angažmanu njemačke vojske. Imajući u vidu velike nacističke planove proširenja na istok i okupaciju velikih dijelova teritorija, vojna operacija u jugoistočnoj Europi mogla je značiti samo nepotrebno trošenje ljudstva i resursa. Diplomatski pritisak na zemlje zastrašene (ili pak zadivljene) silinom njemačkog Blitzkriega trebao je biti dovoljan i osigurati njemačku prevlast i kolaboraciju. Izgledalo je da se stvari u prvi mah razvijaju u tom smjeru: diplomatskim pritiskom osigurana je njemačka kontrola nad mađarskim i rumunjskim resursima, a Bugarska i Jugoslavija su početkom 1941. pristupile Trojnom paktu. Politička orijentacija, ponovno otvaranje starih računa od ekstremnih nacionalista, te strahovi od rata ili komunizma, naveli su ove balkanske zemlje da poziciju neutralnosti zamijene pronacističkim stavom.

Albanija je prepuštena Italiji, a Grčka je napokon pala pod nacističku kontrolu. Hitlerova vojna operacija postala je neizbježna nakon Mussolinijeva neuspjeha u podređivanju Grčke te britanske odluke da pošalje trupe u tu zemlju. Kada je skupina časnika u Beogradu izvela uspješan državni udar, u kojem je zbačena vlada koja je nekoliko dana ranije u ime Jugoslavije bila potpisala Trojni pakt, Hitler je zapovjedio Wehrmachtu da okupira tu zemlju, kao i Grčku. Istodobno s vojnim udarom, a djelomično i prije nje, dio stanovništva je na demonstracijama javno izrazio svoje nezadovoljstvo pripremama Jugoslavije da uđe u Trojni pakt, a poslije i zbog samog čina pristupanja. Ti događaji imaju kako simbolično tako i moralno značenje, jer predstavljaju prvi primjer javnoga protivljenja odluci vlastite vlade da se priključi Trojnom paktu. Osim moralne i simbolične važnosti koju je imalo, ovo javno izražavanje stava – samo po sebi događaj bez presedana – imalo je i vojni aspekt: neki povjesničari smatraju da je Hitlerova odluka da napadne jugoistočnu Europu zapravo bila nervozna reakcija na te događaje. Do neke mjere, ta je reakcija izmijenila smjer Drugoga svjetskog rata utoliko što je odgođen nacistički napad na Sovjetski Savez. Stoga se može postaviti hipotetičko pitanje: kako bi se rat razvijao da su njemačke jedinice pred Moskvu stigle u rujnu umjesto u studenom 1941. godine?

Do sredine 1941. sve balkanske zemlje osim Turske bile su ili pod nacističkom okupacijom, ili u savezu s nacistima. Jugoslavija je raskomadana: Hrvatska (s Bosnom i Hercegovinom kao jednom od njezinih regija) postala je marionetska država silā Osovine, dok je ostatak zemlje podijeljen na okupacijske zone pod talijanskom, mađarskom i bugarskom vlašću. I Grčka je podijeljena na tri okupacijske zone pod talijanskom, njemačkom i bugarskom vlašću. Turska je pokušala sačuvati neutralnost, iako tursko-njemački sporazum o prijateljstvu, potpisan u lipnju 1941., može ukazivati na to da je prihvatila pozicije bliske silama Osovine.

Hitlerov rasistički način mišljenja i ideja o industrijalizaciji masovnog uništenja rezultirali su ubijanjem oko pet do šest milijuna Židova do kraja rata. Hitlerova rasna politika obuhvaćala je i druge etničke skupine, poput Roma i Slavena, ali sustavnost onoga što je on zvao "konačnim rešenjem" razdvaja nacistički pristup "židovskom problemu" od općeg nacističkog tretmana manjina i čini od njega slučaj za sebe, vrijedan posebnog istraživanja. Na Balkanu, kao i u drugim europskim zemljama, nacistička okupacija dovela je na površinu i namjerno iskorištavala napetosti koje su ključale među različitim etničkim skupinama i dala nekim manjinama mogućnost da se osvete zbog tlačenja ili da naplate svoje nedaće. Tako je, primjerice, Nezavisna Država Hrvatska, koja je stekla neovisnost kao marionetska država silā Osovine i kojom je vladala ekstremna nacionalistička stranka, Ustaše, progonila Srbe i Židove. Taj fenomen nije bio ograničen na jedno područje; i drugdje su se ekstremne nacionalističke skupine upustile u ostvarivanje programa demografskog inženjeringa. Nacisti i podrška koju su dobili na Balkanu doveli su do promjene etničkog sastava u toj regiji. Židovsko stanovništvo palo je s 856 000 1930. godine na manje od 50 000 1950. godine. Poslije rata, stotine tisuća etničkih Nijemaca istjerane su iz Jugoslavije i deportirane iz Rumunjske, dok su Slaveni i Albanci bježali iz sjeverne Grčke.

Do kraja tridesetih godina dvadesetog stoljeća desničarske diktature zamijenile su demokratske vlade svuda na Balkanu, a komunističke stranke su bile zabranjene. No balkanske diktature razlikovale su se od fašističkih režima po tome što masovni fašistički orijentirani pokreti u toj regiji nisu uspjeli preživjeti, možda s izuzetkom jedinog masovnog pokreta koji je simpatizirao fašiste – Codreanuova pokreta u Rumunjskoj. Strahovit šok zbog totalnog rata i bijeg nekih šefova država u progonstvo zbrisali su predratne političke elite. Nacistička okupacija ogolila je nesposobnost države da svoje građane zaštiti od nasilja, gladi i oskudice. Šok zbog života pod režimom nečuvenog i sustavnog nasilja pratila je i velika patnja i destrukcija koja je tijekom šest godina pogađala civile i duboko preobrazila sva europska društva, a osobito ona u jugoistočnoj Europi, gdje je zbog nacističke politike eksproprijacije i osvete nastala užasna situacija. Zato su glad i teror bili glavni čimbenici koji su na početku nagnali mnoge da uđu u borbu protiv nacizma, ali su ti poticaji na akciju poslije dopunjeni ideologijskim i političkim razlozima. Osim vojne važnosti (iako je ona bila različita u svakoj zemlji), pokreti otpora imali su golem politički i moralni utjecaj. Za većinu pokretā otpora bili su karakteristični egalitarna i moralno uzvišena vizija poslijeratnog svijeta i cilj pravednije raspodjele dobara. Pokreti otpora su, međutim, bili fragmentirani i u uvjetima ratom izazvane nesigurnosti i ideologijske konfuzije unutar gotovo svake skupine došlo je do unutarnjih borbi, koje su često prerastale u građanski rat. Kako su poslije 1943. pokreti otpora sve više nicali, oni su provocirali odmazdu kolaboracionističkih jedinica, potičući tako u mnogim zemljama drugu vrst građanskog rata. No do 1944. masovni pokreti otpora kojima su dominirali komunisti bili su u mnogim zemljama spremni preuzeti vlast kada se nacisti povuku.

Sile izvan jugoistočno-europske regije su, međutim, radile za vlastite ciljeve; usprkos sve većoj snazi otpora, one su za Balkan imale drugačije planove, u kojima samoopredjeljenje državā i narodā nije igralo nikakvu ulogu. U listopadu 1944., u isto vrijeme kada su ti masovni pokreti bili spremni preuzeti vlast, Churchill i Staljin dogovorili su se o poslijeratnoj podjeli sfera utjecaja u jugoistočnoj Europi: Grčka bi trebala doći pod britansku kontrolu; ostale zemlje će, s izuzetkom Jugoslavije, za koju je nagodba bila 50 : 50, biti prepuštene Sovjetskom Savezu. Grčki komunisti su, poslije dugotrajnoga građanskog rata (1946. – 1949.), napokon poraženi. U Albaniji i Jugoslaviji partizani (predvođeni komunistima) brzo su

preuzeli vlast. Bugarska i Rumunjska pretrpjele su okupaciju sovjetskih trupa, koje su nametnule komunistički režim. Potkraj četrdesetih, podjela Europe na dvije zone bila je završena, a ratna neprijateljstva preobrazila su se pod pritiskom hladnog rata.

Iz današnje perspektive očigledno je da je Drugi svjetski rat bio mnogo više od niza bitaka i diplomatskih pregovora (premda je to, na žalost, glavni, a katkad i jedini dojam koji učenici dobivaju iz udžbenikā): uz vojnu komponentu, Drugi svjetski rat je imao i odlike vjerskog, etničkog i rasnog sukoba. Kao što je prije rečeno, u nekim zemljama on se pretvorio u građanski rat – sukob između različitih pokreta otpora i između pokreta otpora i kolaboracionističkih snaga, čije su akcije katkad nadmašivale nacističku surovost. Takvi primjeri mogu se naći i u jugoistočnoj Europi, pa stoga i u ovoj zbirci povijesnih izvora. To, međutim, ne znači da makar i na trenutak možemo zaboraviti tko su bili glavni zločinci, niti im možemo dopustiti poricanje odgovornosti za zlo nanoseno balkanskim nacijama i narodima. Odgovornost nacista za početak rata, a time i za njegove posljedice, ne može se umanjiti, a pogotovo se ne može dovesti u pitanje. Ipak, imajući u vidu zločinački karakter nacističkog režima koji je započeo rat, ostaje činjenica da su političke elite u mnogim zemljama bile sklone nacistima. Očigledno je da su mnoge od tih elita iskoristile mogućnost da (pod Hitlerovim kišobranom) riješe neke stare sporove sa susjedima, revidiraju versajski poredak, oslobode se nekih “neznodnih” manjina, ili prošire svoj životni prostor i steknu imovinu. Očigledno je da te elite nisu stigle niotkuda, niti su mogle izroniti iz vakuuma – pritajeni ili otvoreni nacistički simpatizeri postojali su u većini zemalja regije, a skupa s njima postojala je, na raznim razinama, i prešutna suglasnost s nacističkom ideologijom i latentna sklonost prema koncepciji rasnih podjela. Kada bi neka zemlja u regiji pristupila Trojnom paktu ili bi je okupirali nacifasisti, ti simpatizeri su dobili prigodu pokazati svoju lojalnost nacističkom režimu i prihvaćanje temeljā nacističke ideologije. Ta beskompromisna suglasnost s temeljima nacističke ideologije otvorila je vrata brutalnostima koje su slijedile.

Naša je namjera bila pružiti učenicima višeslojan prikaz Drugoga svjetskog rata. U skladu s tim, relativno malen broj izvora u ovoj čitanki bavi se vojnim operacijama. Zauzimajući takav stav, nismo željeli umanjivati vojni značaj pokretā otpora u jugoistočnoj Europi (niti veliki doprinos koji je ta regija dala u zbacivanju fašizma i nacizma) – cilj je, prije svega, bio da se makar djelomice osvijetle oni aspekti života za vrijeme rata koji su manje zastupljeni u postojećim udžbenicima, u skladu sa željama i sugestijama nastavnika koji se njima služe u nastavi. Dobro je znano da u većini udžbenika u jugoistočnoj Europi još uvijek prevladava politička povijest, a to se odnosi i na prikaz Drugoga svjetskog rata. Ostali sadržaji, u najmanju ruku jednako važni, a učenicima zasigurno zanimljiviji, kao primjerice svakodnevni život, položaj ženā i djece, kulturni život, odjeci rata u književnosti i drugim granama umjetnosti, ljubav u ratnim vremenima itd., u udžbenicima su najčešće zanemareni i nalazimo ih samo u naznakama.

Ova zbirka sadrži izvore iz jedanaest zemalja jugoistočne Europe, što ima prednosti i nedostataka. Ključna prednost ovako koncipirane zbirke povijesnih izvorā leži u tome što ona učenicima omogućuje multiperspektivan uvid u ovo povijesno razdoblje. Pogled na određeno povijesno razdoblje, u ovom slučaju Drugi svjetski rat, s dvaju ili više različitih stajališta trebao bi biti ne samo zanimljiv nego i neposredno koristan: učenici imaju mogućnost čitati i analizirati kako se na isti problem, događaj ili proces gledalo i gleda u njihovu “susjedstvu” u regiji.

Analizirajući ove izvore, učenici će u mnogim slučajevima naići na očigledne sličnosti – siromaštvo, glad, neizvjesnost i veliku patnju koji su obilježili ovo razdoblje u životu jugoistočne Europe. S druge strane, naći će neke suprotstavljene, oprečne izvore, koji isti problem tretiraju s posve različitog stajališta ili na način sasvim drugačiji od onoga koji nalaze u svojim udžbenicima. U tim slučajevima ne sugeriramo da se od učenika traži da procijene koji je izvor točan, koji je istinit, ili najbliži istini – dovoljno je da postanu svjesni postojanja kontradiktornih izvora, to jest, da postanu svjesni činjenice da neki povijesni događaji i procesi nisu nedvosmisleni, kao što je možda prikazano u njihovim udžbenicima. Naime, u nekim zemljama (ili u većini?) jugoistočne Europe nastava povijesti (a i udžbenici povijesti

slijede tu koncepciju) zasnovana je na "jednoj istini", pa se učenici vrlo rijetko susreću s kontradiktornim izvorima. Imajući ovo u vidu, svjesni smo da među onim nastavnicima i učenicima koji možda nisu navikli u svojim udžbenicima i u nastavi povijesti uopće nalaziti oprečne izvore, zbirka izvora zasnovana na multiperspektivnom pristupu može izazvati stanovitu dezorijentaciju, ili čak odbijanje. Mi, međutim, smatramo da bez multiperspektivnog pristupa nema istinskog, visokokvalitetnog izučavanja, razumijevanja i učenja povijesti – bez njega, učenje povijesti svodi se na puko pamćenje podataka.

S druge strane, ovako koncipirana zbirka izvora ima i jedan značajan nedostatak. Naime, uzimajući u obzir činjenicu da su na ograničenom prostoru ove zbirke izvora zastupljeni tekstovni i vizualni prilozi iz jedanaest zemalja jugoistočne Europe, jasno je da ona ne pruža cjelovitu sliku toga prostora u vrijeme Drugoga svjetskog rata – očekivati tako nešto bilo bi u najmanju ruku pretenciozno. Toga smo bili svjesni od samog početka rada na ovome projektu, tako da je bilo nužno napraviti izbor tema, odnosno odabrati samo neke od mnogobrojnih aspekata Drugoga svjetskog rata, dok neki drugi, iako ne manje važni, možda uopće nisu ni spomenuti. Osim izbora tema koje su manje zastupljene u udžbenicima, drugi je značajan kriterij odabira izvora bio metodičke prirode: nastojali smo uvrstiti što je moguće više izvora koji kod učenika mogu izazvati neku emotivnu reakciju (srdžbu, zgražanje, šok, sućut, divljenje, smijeh...). Sudbine običnih ljudi – tragične, herojske, komične – često nam nude bolju, životniju sliku ovoga okrutnog vremena negoli proglašeni, političke izjave ili diplomatski izvještaji (kojima, dakako, time ne namjeravamo odreći vrijednost, pa su i oni sastavni dio ove zbirke).

Ukratko, naša je namjera ponuditi učenicima i nastavnicima ponešto drugačiji, multiperspektivni pogled na ovo turobno razdoblje naše povijesti, s nadom da će i ova zbirka izvora pripomoći njihovu boljem razumijevanju. Jer, usprkos transparentnosti i jednostavnosti događaja u Drugome svjetskom ratu (barem kada govorimo o njegovoj moralnoj komponenti, tj. o očiglednoj razlici između dobra i zla), u nekim zemljama jugoistočne Europe čak i oko tog pitanja još uvijek se umjetno generiraju dvojbe, prvenstveno zbog činjenice da su vodeću ulogu u većini pokreta otpora imali komunisti. Uz to, u svjetskoj i europskoj povijesti zapadna perspektiva marginalizira ulogu koju je jugoistočna Europa imala u Drugome svjetskom ratu i katkad je podređuje dugotrajnim stereotipima o toj regiji. Nadamo se da će ova zbirka dokumenata pridonijeti širem razumijevanju naše povijesti kao dijela povijesti čovječanstva.

Kronologija

Godina	Mjesec	Svijet	Jugoistočna Europa
1939.	travanj		7. – Invazija Italije na Albaniju 12. – Albanska ustavotvorna skupština proglašava personalnu uniju s Italijom, a Victora Emanuela III. kraljem Albanije. Talijani imenuju marionetsku fašističku vladu pod Shefqetom Verlacijem i uskoro albansku vojnu i diplomatsku službu pripajaju talijanskoj.
	kolovoz	23. – Sovjetsko-njemački pakt "Ribbentrop–Molotov" sadrži tajni sporazum o budućoj sovjetskoj okupaciji rumunjske Besarabije.	
	rujan	1. – Invazija Njemačke na Poljsku 3. – Britanija i Francuska objavljuju rat Njemačkoj. 17. – Invazija Sovjetskog Saveza na Poljsku.	7. – Rumunjska proglašava neutralnost 15. – Bugarska proglašava neutralnost
	listopad		19. – Turska, Francuska i Britanija potpisuju sporazum u Ankari o uzajamnoj pomoći ako ih napadne neka europska sila na Mediteranu.
1940.	veljača		15. – Nova rojalistička vlada Bugarske, s profesorom Bogdanom Filovim na čelu.
	travanj	9. – Njemačka upada u Dansku i Norvešku.	
	svibanj	10. – Njemačka invazija Nizozemske, Belgije i Luksemburga; Winston Churchill postaje premijer Velike Britanije. 12. – Njemačka invazija Francuske.	
	lipanj	10. – Italija objavljuje rat Velikoj Britaniji i Francuskoj. 22. – Francuska potpisuje primirje sa silama Osovine.	26. – 27. – Na sovjetski ultimatum Rumunjska ustupa Besarabiju i Sjevernu Bukovinu.
	kolovoz		10. – Antisemitski zakon u Rumunjskoj 30. – Pod njemačkim i talijanskim pritiskom Rumunjska predaje sjevernu Transilvaniju Mađarskoj.
	rujan	13. – Talijanska invazija na Egipat. 27. – Japan se pridružuje silama Osovine.	4. – Ion Antonescu imenovan predsjednikom vijeća ministara Rumunjske. 6. – Carol II. abdicira u korist svojeg sina Mihaila I.; <i>de facto</i> vladar Rumunjske je "Conducator" Ion Antonescu. 7. – Sporazum u Craiovi. Rumunjska vraća Bugarskoj južnu Dobrudžu.

	listopad		12. – Njemačka vojska ulazi u Rumunjsku u ulozi "vojnih savjetnika". 28 – Italija vrši invaziju na Grčku, služeći se Albanijom kao bazom.
	studeni	5. – Roosevelt ponovno izabran za predsjednika. 11. – Britanci porazili talijansku flotu kraj Taranta. 20. – Mađarska se priključuje silama Osovine	Bugarska odbija priključiti se silama Osovine, napasti Grčku ili potpisati pakt o jamstvima sa SSSR-om. 14. – Protunapad grčkih jedinica na albanskom bojištu; za mjesec dana od Talijana preuzimaju sve veće gradove u južnoj Albaniji. 23. – Rumunjska se priključuje silama Osovine. 25. – Turska proglašava opsadno stanje u zoni koja obuhvaća Istanbul, Jedrene, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale i Kocaeli. 30. – Počinje zamračenje u Istanbulu.
	prosinac	9. – Britanske jedinice potiskuju Talijane iz Egipta.	Bugarski parlament izglasava profašističke zakone: Zakon o organizaciji bugarske mladeži i antisemitski Zakon o zaštiti nacije. 19. – Iz Turske teretnim brodom „Kurtuluş“ (Neovisnost) poslana pomoć u Grčku.
1941.	siječanj	9. – Britanska invazija na Eritreju	20. – Bugarski kabinet glasuje za priključenje Trojnom paktu 21. – 23. – Pobuna (fašističke) Željezne garde u Rumunjskoj, poražena intervencijom generala Antonescu.
	veljača		8. – Njemačka i Bugarska potpisuju vojni pakt. 17. – Bugarsko-turska deklaracija o neutralnosti.
	ožujak	11. – SAD počine opskrbljivati Britance i druge saveznike ratnim materijalom. 24. – Rommel počinje prvu ofenzivu u Libiji.	1. – Bugarska se priključuje silama Osovine; njemačka vojska ulazi na bugarski teritorij. 24. – Tursko-ruska deklaracija: u slučaju da bilo koja strana napadne Tursku, sovjetska Rusija ostat će neutralna. 25. – Jugoslavija se priključuje silama Osovine. 27. – Nakon masovnih prosvjeda jugoslavenska vlada je zbačena vojnim udarom.
	travanj	11. – Počinje njemačka opsada Tobruka. 13. – Sovjetski Savez i Japan potpisuju petogodišnji pakt o nenapadanju.	Propao pokušaj lijevih Seljaka da izvedu probritanski puč u Bugarskoj. 6. – Invazija Njemačke na Jugoslaviju i Grčku.

	travanj		<p>10. – Stvaranje Nezavisne Države Hrvatske (NDH), marionetske države pod njemačko-talijanskom dominacijom.</p> <p>11. – 15. – Mađarska vojska okupira Bačku u sjevernoj Srbiji (Vojvodina).</p> <p>17. – Jugoslavenska vojska se predaje.</p> <p>19. – Bugarska vojska ulazi u Makedoniju, jugoistočnu Srbiju i egejsku Trakiju.</p> <p>23. – Grčka potpisuje primirje s Njemačkom.</p> <p>30. – Ante Pavelić donosi nekoliko rasnih zakona u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.</p>
	svibanj	<p>27. – Potopljen „Bismarck“; Roosevelt proglašava izvanredno stanje zbog događaja u Europi i Africi.</p>	<p>12. – 13. Na Ravnoj gori u Srbiji skupina časnika i vojnika Druge armije, s pukovnikom Dragoljubom Mihailovićem na čelu, započela organiziranje gerilskog, (četničkog) pokreta.</p> <p>17. – Propao pokušaj mladog revolucionara Vasila Lačija (1922. – 1941.) da u Tirani ubije kralja Viktora Emanuela III.</p> <p>18. – Pavelić i Mussolini potpisuju sporazum u Rimu: NDH ustupa veći dio dalmatinske obale Italiji</p> <p>21. – 31. – Kretska bitka. Grčki kabinet i kralj napuštaju zemlju i odlaze u Kairo; Grčka je podijeljena na tri okupacijske zone, koje kontroliraju njemačka, talijanska i bugarska vojska.</p> <p>31. – Uklanjanje svastike s Akropole: prvi simboličan čin otpora.</p>
	lipanj	<p>22. – Njemačka, Italija i Rumunjska napadaju Sovjetski Savez; Turska proglašava neutralnost.</p> <p>26. – Finska objavljuje rat Sovjetskom Savezu.</p>	<p>5. – U okolini Gacke, u Hercegovini, počeo spontani ustanak stanovništva kao reakcija na nasilje ustaške vlasti.</p> <p>18. – Potpisan tursko-njemački sporazum o prijateljstvu i nenapadanju.</p> <p>22. – Prvi hrvatski partizanski odred osnovan u okolini Siska, čime je počeo ustanak u Hrvatskoj.</p> <p>24. – Bugarski komunisti počinju oružani ustanak.</p> <p>25. – Tursko-njemački sporazum ratificiran jedinstvenim glasanjem u turskoj narodnoj skupštini.</p> <p>29. – Mussolini proglašava “Veliku Albaniju”.</p>

	srpanj	12. – Britanija i Sovjetski Savez potpisuju sporazum kojim se Sovjetskom Savezu dodjeljuje pomoć. 24. – Japan okupira Francusku Indokinu. 26. – SAD obustavlja trgovinu s Japanom.	7.– počinje partizanski ustanak u Srbiji. 13. – počinje partizanski ustanak u Crnoj Gori. 22. – počinje partizanski ustanak u Sloveniji. 27. – počinje partizanski ustanak u Bosni i Hercegovini.
	rujan	8. – Nijemci opsjedaju Lenjingrad. 19. – Nijemci zauzimaju Kijev.	Osnivanje triju glavnih grčkih organizacija otpora: EDES (Nacionalna demokratska unija Grčke), EKKA (Nacionalno i društveno oslobođenje), EAM (Nacionalna oslobodilačka fronta); ustaše otvaraju koncentracijski logor Jasenovac, oko 100 km jugoistočno od Zagreba; u Rumunjskoj počinje deportacija više od 100 000 Židova u Transnistriju, pri čemu velik broj ljudi umire zbog loših uvjeta života.
	listopad	17. – Hideki Tojo postaje premijer Japana.	Masovne odmazde njemačkih okupacijskih vlasti protiv civilnog stanovništva u Srbiji. 11. – Počinje partizanski ustanak u Makedoniji.
	studeni	18. – Britanci počinju ofenzivu u Libiji.	Početak građanskog rata između partizana i četnika u Srbiji 8. – Osnovana Komunistička partija Albanije 13. – Nijemci odbijaju uvjete četnika za suradnju protiv jugoslavenskih partizana; usprkos tome, četnici se nastavljaju boriti protiv partizana i izbjegavaju borbe protiv Nijemaca.
	prosinac	5. – Zaustavljeno njemačko napredovanje prema Moskvi. 7. – Japan bombardira Pearl Harbour. 8. – Japan objavljuje rat SAD-u i Britaniji. 11. – Njemačka i Italija objavljuju rat SAD-u.	12. – Nezavisna Država Hrvatska objavljuje rat SAD-u i Britaniji. 13. – Bugarska objavljuje rat Velikoj Britaniji i SAD-u.
1942.	siječanj	21. – Rommelov Afrički korpus počinje protuofenzivu u Libiji.	
	veljača	15. – Japan zauzima Singapur.	EAM odlučuje formirati oružane gerilske grupe (Nacionalna pučka oslobodilačka vojska – ELAS).
	lipanj	4.-6. – Bitka za Midway. 21. – Rommel zauzima Tobruk.	
	srpanj		Osnovana oružana sekcija EDES-a.

	kolovoz	12. – Churchill i Staljin sastaju se s predstavnicima SAD-a i Slobodne Francuske da bi raspravljali o otvaranju drugog bojišta. 13. – General Montgomery preuzima zapovjedništvo nad britanskim snagama u Egiptu. 19. – propao saveznički napad preko Engleskog kanala na Dieppe.	Njemačke okupacijske snage “rješavaju židovsko pitanje” u Srbiji ubijajući gotovo 90 posto židovskog stanovništva do kraja ljeta 1942. 25. – prvi broj <i>Zëri i popullit</i> (Glas naroda, časopisa koji predstavlja ideologiju albanskoga komunističkog pokreta).
	rujan	22. – Nijemci stižu do središta Staljingrada.	Britanski odred tajno se iskrcava u Grčkoj. 16. – Konferencija u Pezi: osnivanje Albanске antifašističke nacionalne oslobodilačke fronte.
	listopad	23. – Montgomeryjeve snage napadaju El Alamein u Egiptu.	Osnivanje političke organizacije “Balli Kombëtar” u Albaniji, s antikomunističkim programom.
	studeni	8. – prvo veliko savezničko iskrcavanje u Maroku i Alžiru. 13. – Britanci ponovno zauzimaju Tobruk. 19. – Sovjeti počinju protuofenzivu na Staljingrad.	12. – Uvođenje poreza na prihod od kapitala u Turskoj. 25. – Združene britanske, EAM-ove i EDES-ove snage dižu u zrak željeznički most Gorgopotamos (Grčka). 26. – U Bihaću (Bosna i Hercegovina) partizani osnivaju svoje najviše političko tijelo – AVNOJ (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije).
1943.	siječanj	31. – General von Paulus predaje njemačku 6. armiju kod Staljingrada.	
	ožujak	5. – Počinje savezničko bombardiranje Ruhra.	5. – Opći štrajk u Ateni sprječava mobilizaciju grčkih radnika. Ožujak–svibanj – Bugarsko društvo uspješno se suprotstavlja <i>konačnom rješenju</i> i deportaciji bugarskih Židova. Ožujak–lipanj – deportacija oko 50 000 Židova iz Soluna u Auschwitz.
	lipanj	13. – Snage Osovine poražene u Tunisu; okončana afrička kampanja.	14. – Partizani u Otočcu osnivaju najviše političko tijelo za Hrvatsku – ZAVNOH (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske).
	srpanj	5. – 17. – Velika tenkovska bitka kraj Kurska na Istočnom bojištu: sovjetska pobjeda. 9. – Saveznici se iskrcavaju na Siciliji. 25. – Mussolini zbačen i uhićen, nasljeđuje ga Pietro Badoglio.	10. – Osnovana Nacionalna oslobodilačka vojska Albanije.
	kolovoz		2. – Potpisan sporazum u Mukjeu između Nacionalne oslobodilačke vojske Albanije i Balli Kombëtar. Samo nekoliko dana poslije odbacuju ga Centralni komitet Komunističke partije Albanije (CPA) i Nacionalno oslobodilačko vijeće.

	kolovoz		28. – Bugarski kralj Boris III. umire u Sofiji; proglašenje kralja Simeona II.
	rujan	3. – Saveznici prelaze sa Sicilije na talijansko kopno preko Messinskog prolaza. 8. – Italija se predaje Saveznicima. 12. – SS oslobađa Mussolinija i odvodi ga u Njemačku.	8. – Partizanske trupe privremeno zauzimaju Split (Hrvatska) i tamošnje golemo talijansko skladište. 9. – Izbori za regenta u Bugarskoj: princ Kiril, profesor Filov i general Mihov. 9. rujna – 10. listopada – Jugoslavenski partizani razoružavaju deset talijanskih divizija; dvije divizije priključuju se partizanima. 17. – Britansko-američka vojna misija kod jugoslavenskih partizana dolazi na oslobođeni teritorij u zapadnoj Bosni i Hercegovini. 20. – ZAVNOH proglašava ponovno ujedinjenje teritorija koji je okupirala Italija s Hrvatskom i Jugoslavijom.
	listopad	13. – Italija objavljuje rat Njemačkoj.	
	studeni	7. – Oslobođen je Kijev; njemačka obrana na Dnjepu se urušava. 28. studenoga – 1. prosinca – Churchill, Roosevelt i Staljin sastaju se u Teheranu planirati savezničko iskrcavanje u Francuskoj; jugoslavenski partizani priznati su sastavnim dijelom antifašističke koalicije.	20. – Sljedbenici kralja Zogua s Abazom Kupijem na čelu osnivaju stranku “Legality”, s ciljem da poslije rata u Albaniji ponovno uspostave Zoguovu monarhiju. 25. – 26. – Partizani osnivaju ZAVNOBiH kao vrhovno političko tijelo za BiH. 29. – U Jajcu (Bosna i Hercegovina) AVNOJ ustanovljuje partizansku vladu (NKOJ – Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije).
	prosinac	24. – Eisenhower imenovan zapovjednikom savezničkog iskrcavanja u Europi.	7. – Roosevelt, Churchill i İnönü sastaju se u Kairu.
1944.	siječanj	27. – Sovjeti porazili Nijemce kod Lenjingrada.	Osnivanje žandarmerije u Bugarskoj za borbu protiv oružanog otpora. 8. – U pismu NKOJ-u (jugoslavenska partizanska vlada) Churchill obavještava da će Britanija prestati pomagati četnike. Od tog trenutka sva pomoć daje se isključivo partizanima.
	ožujak	15. – Invazija Japana na Indiju.	10. – EAM ustanovljuje Politički komitet nacionalnog oslobođenja (PEEA), drugu grčku upravu, paralelnu službenoj vladi u Kairu.
	svibanj	9. – Sovjeti ponovno osvajaju Sevastopolj. 18. – Nijemci se povlače iz Monte Cassina.	Ugovor u Libanonu vodi sporazumu o formiranju grčke nacionalne koalicijske vlade s G. Papandreuom kao grčkim premijerom;

svibanj		deportacija više od 100 000 Židova iz sjeverne Transilvanije (pod mađarskom vlašću) u njemačke logore smrti. 24. – Albanski komunisti na kongresu u Përmetu biraju Nacionalno-oslobodilačko antifašističko vijeće kao najviše zakonodavno tijelo i osnivaju Komitet s atributima privremene vlade.
lipanj	6. – Dan D, iskrcavanje saveznika u Normandiji.	1. – Nova rojalistička vlada u Bugarskoj, s Ivanom Bagrjanovim na čelu.
srpanj	20. – Propao atentat na Hitlera. 25. – Saveznici započinju proboj iz Normandije.	
kolovoz	15. – Saveznici se iskrcavaju u južnoj Francuskoj. 25. – Oslobođen Pariz.	2. – Turska odlučuje prekinuti odnose s Njemačkom; prvo zasjedanje ASNOM-a (Antifašističko sobranie na narodnoto oslobodovanje na Makedonija), koje je proglašeno vrhovnim zakonodavnim i izvršnim predstavničkim tijelom makedonske države. 12. – Churchill i Tito sastaju se u Napulju. 23. – <i>coup d'état</i> u Rumunjskoj: kralj Michail uz potporu koalicije najvećih stranaka i komunista uhićuje Antonescua i njegovu vladu; Rumunjska se predaje Sovjetima. 26. – Bugarski premijer Bagrjanov proglašava neutralnost, u Ankari započinje pripreme za početak pregovora sa SAD-om i Velikom Britanijom i šalje delegaciju u Kairo. 29. – Jugoslavenski kralj Petar II. razrješava dužnosti načelnika štaba Vrhovne komande Jugoslavije Dražu Mihailovića i priznaje Tita kao vođu otpora u Jugoslaviji. 30. – Pavelić sprečava <i>coup d'état</i> u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i ostaje lojalan silama Osovine.
rujan	3. – Oslobođen Bruxelles 19. – Primirje između Finske i Saveznika. 25. – Saveznici probijaju Gotsku liniju u Italiji.	Partizani i postrojbe Crvene armije počinju borbe za oslobođenje Srbije. 2. – Bugarski regenti, predvođeni Konstantinom Muravjevom, imenuju vladu proruskih političkih stranaka (prva vlada formirana iz redova političkih stranaka od svibnja 1934.).

	rujan		<p>3.– Formiranje nove grčke nacionalne koalicijske vlade pod Georgiosom Papandreuom.</p> <p>5. – Sovjetski Savez objavljuje rat Bugarskoj.</p> <p>8. – Crvena armija ulazi u Bugarsku; primirje između Sovjetskog Saveza i Bugarske; Bugarska objavljuje rat Njemačkoj.</p> <p>9. – Komunisti preuzimaju vlast u bugarskoj vladi Domovinske fronte, s Kimonom Georgijevim (vođom stranke "Zveno") na čelu, u kojoj dominiraju komunisti.</p> <p>12. – Rumunjska potpisuje primirje sa Saveznicima: priznaje sovjetsku vlast u Besarabiji i sjevernoj Bukovini i vrhovnu vlast savezničkog Kontrolnog komiteta, kojim dominiraju Sovjeti.</p>
	listopad	<p>2. – Nijemci guše pobunu u Varšavi, dok se nekoliko kilometara dalje sovjetske postrojbe zaustavljaju i oporavljaju se; Saveznici prodiru kroz Zapadni zid u Njemačku.</p> <p>9. – „Sporazum o postocima“ između Churchilla i Staljina u Moskvi.</p> <p>23. – Saveznici priznaju De Gaullea kao privremenog predsjednika privremene francuske vlade.</p>	<p>5. – Britanci se iskrcavaju u Grčkoj.</p> <p>8. – Bugarska počinje ratne operacije protiv Njemačke.</p> <p>12. – Njemačka vojska napušta Atenu.</p> <p>14. – Britanci ulaze u Atenu.</p> <p>18. – Grčka vlada ulazi u Atenu.</p> <p>20. – Sovjetska Crvena armija i jugoslavenski partizani oslobađaju Beograd.</p> <p>23. – Antifašistički komitet nacionalnog oslobođenja postaje privremena demokratska vlada Albanije, s Enverom Hoxhom kao premijerom.</p> <p>25. – Rumunjska vojska i Crvena armija oslobađaju teritorij Transilvanije od mađarske armije.</p> <p>28. – Primirje između Antifašističke koalicije i Bugarske.</p>
	studeni	<p>7. – Roosevelt po četvrti put postaje predsjednikom SAD-a.</p>	<p>13. – Partizani oslobađaju Skopje.</p> <p>29. – Albanija oslobođena od Nijemaca.</p>
	prosinac	<p>15. – SAD se iskrcava na Mindoru, Filipini.</p>	<p>3. – EAM organizira demonstracije u Ateni, koje završavaju krvoprolićem; počinju borbe između EAM-ELAS-a i vladinih snaga kojima pomažu Britanci.</p>
1945.	siječanj	<p>17. – Sovjeti okupiraju Varšavu.</p> <p>19. – Njemačka se u potpunosti povlači s Istočnog bojišta.</p> <p>20. – Mađarska potpisuje primirje sa Saveznicima.</p>	<p>Oko 70 000 etničkih Nijemaca iz Rumunjske deportirano u SSSR.</p>
	veljača	<p>4. – 11. – Churchill, Roosevelt i Staljin sastaju se u Jalti.</p>	

veljača	8. – Saveznici pokreću veliku ofenzivu da bi stigli na Rajnu. 13. – 14. – savezničko bombardiranje zapaljivim bombama uništava Dresden. 19. – SAD se iskrcava na Iwo Jimu.	Potpisivanje sporazuma u Varkizi o raspisivanju općih izbora i plebiscitu o monarhiji u Grčkoj, o raspuštanju gerilskih organizacija i ELAS-ovoj predaji oružja 23. – Turska objavljuje rat Njemačkoj i Japanu.
ožujak	3. – Finska objavljuje rat Njemačkoj. 9. – SAD bombardira Tokio. 22. – Patton prelazi Rajnu kraj Oppenheima. 23. – Montgomery prelazi Rajnu sjeverno od Ruhra.	6. – Sovjeti nalažu da se imenuje koalicijska vlada Rumunjske s Petru Grozom na čelu, ali tako da je kontroliraju komunisti. 7. – formira se privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, s Titom kao predsjednikom i s partizanskom prevlašću nad članovima vlade u egzilu (23 : 5)
travanj	12. – Roosevelt umire, Harry S. Truman postaje predsjednik SAD-a. 23. – Sovjeti ulaze u Berlin. 25. – Snage SAD-a i Sovjetskog Saveza susreću se na rijeci Elbi; počinje konferencija Ujedinjenih Nacija u San Franciscu. 28. – Talijanski partizani pogubljuju Mussolinija. 30. – Hitler izvršava samoubojstvo u Berlinu.	6. – Oslobođeno Sarajevo 14. – Formirana vlada Federalne Države Hrvatske, kojom dominiraju komunisti. 28. – SAD priznaju Titovu privremenu jugoslavensku vladu.
svibanj	1. – Berlin se predaje sovjetskim trupama. 7. – Njemačka formalno kapitulira.	2. – Jugoslavenska partizanska vojska ulazi u Trst i stvara napetu podjelu (poslije na Zonu A i B) između Italije i Jugoslavije. 6. – Pavelić i njegova vlada, te velik broj vojnika i civila bježe iz Zagreba prema Austriji. 8. – Partizani oslobađaju Zagreb. 15. – Jugoslavenski partizani kraj Bleiburga ubijaju velik broj ratnih zarobljenika (ustaša, ali i četnika i slovenskih domobranaca) i civila s područja NDH, a ostale vode na "križni put", koji mnogi od njih nisu preživjeli.
lipanj	5. – Saveznici dijele Njemačku na četiri okupacijske zone. 26. – Predstavnici pedeset zemalja potpisuju Povelju Ujedinjenih naroda. Osnovane Ujedinjene narodi.	10. – AVNOJ postaje Privremena narodna skupština Jugoslavije.
srpanj	17. srpnja – 2. kolovoza – Churchill, Staljin i Truman susreću se u Potsdamu kako bi planirali mir u Europi i završni napad na Japan.	
kolovoz	6. – Na Hirošimu bačena atomska bomba. 9. – Na Nagasaki bačena atomska bomba. 14. – Japan se predaje.	

KARTA 1: DRUGI SVJETSKI RAT, 1939.–1942.

